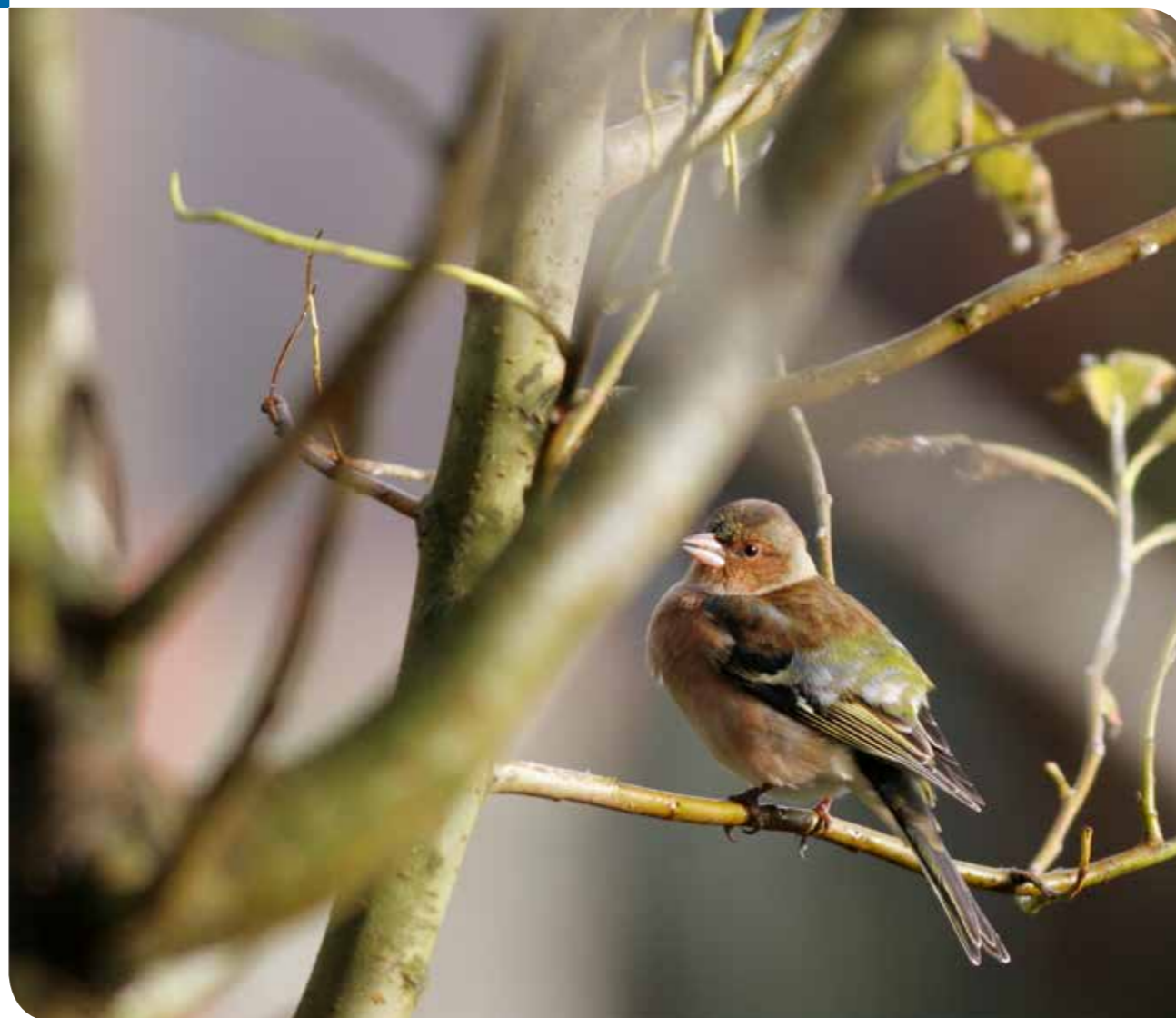

Tekstur:
Marjun A. Simonsen,
cand.phil. í føroyskum
ordafragd@notin.fo
Myndir:
Jens-Kjeld Jensen

Nøkur orð um føroysku vísindaligu fuglaheitini

Eitt stórt arbeiði hevur verið gjørt í sambandi við at finna og áseta føroysk heiti á fugl. Hvat er støði undir hesum heitum? Her skal verða sagt frá, hvussu hetta arbeiði byrjaði við Fuglabókini eftir Mikkjal á Ryggi, har greitt verður frá 129 fuglasløgum. Seinasta høvuðs-verkið er Fuglar í Norðurhøvum eftir Søren Sørensen og Dorete Bloch, har greitt verður frá 466 fuglasløgum. Her hava kønir føroyingar hjálpt til at finna og evna til føroysk heiti.

Fuglabókin

Tann fyrsti, ið skrivaði eina lærubók bara um fugl á føroyskum, var Mikkjal á Ryggi (1879-1956). Hann gav í 1951 út *Fuglabókina* (*Dýralera* II), har hann greiðir frá 129 fuglasløgum. Hann starvaðist sum skúlalærari, og hann var ein av teimum, ið hugagóður fór at skriva skúlabøkur á føroyskum máli. Fuglabókin man vera tað av hansara verkum, ið er tað dyggasta, ið hann hevur lagt eftir seg. Hann teknaði sjálvur myndirnar av fuglunum.

Mikkjal á Ryggi nýtir fyrst og fremst fólksligu nøvnini, sum eru í brúki, men hann hevur eisini økt um navnatilfeingið, tá ið nøvn hava saknast. Hann sigur einki um tað fremst í bókini, men á bls. 80 í bókini sæst, at hann hevur evnað nøkur nøvn til. Í listanum yvir tey 129 fuglaslögini, sum eru funnin í Føroyum, er sett eitt frámerki við tey nøvn, ið eru nýggj (nøkur av nøvnunum eru tó tikin inn í málið sum tøkuroð, t.d. *kalkun*, *pingvin*). Har stendur undir „Føroysk nøvn“: „(Tey, sum * stendur við, eru nýgjord)“ (Ryggi 1951: 80). Hetta frámerki hava nøvnini *falltrastur*, *bringureyði*, *fjørugrátítlingur*, *summargrátítlingur*, *títlingskongur*, *skógspurvur*, *gráspurvur*, *bók-*

fínka, *reyðkollur*, *flekkuspetta*, *havørn*, *landørn*, *fiskaørn*, *veiðifalkur*, *tornfalkur*, *hornugla*, *snjóugla*, *páfuglur*, *kalkun*, *vaktill*, *sandgrælingur*, *reyðspógvi*, *skógsnípa*, *korngás*, *svabardsgás*, *knubbsvanur*, *svarti svanur* og *pingvin*. – Øll hini nøvnini eru fólkslig nøvn, ið hava verið til í málinum frammanundan.

Tað var tó neyðugt at gera úrval, tá ið fleiri fólkslig nøvn vóru fyri sama fugl. Í teimum forunum valdi Mikkjal á Ryggi eitt navn út til høvuðsnavn; hann sigur t.d. í tekstinum um kvørkveggju: „Navn hennara verður sagt so ymist; summstaðni siga tey kverkveggja, summstaðni kvørkviski, og nú eru mong – eftir einari bók – farin at nevna hana rókur, men tað er heilt skeivt“ (Ryggi, 1951: 6). Í sambandi við fuglin *toppont* sigur hann eisini: „Toppont – eisini kallað stikkont, sagont, tannont – “ So her hevur hann eisini mett um og valt eitt navn til høvuðsnavn; kanska hevur hann valt tey nøvnini, sum hann kenti úr sínum egna bygdarmáli.

Við hesum verki ásetti Mikkjal á Ryggi, júst hvat frøðiliga navnið skal vera á fuglunum, t.e. fólksligu nøvnini vórðu uppstigað til vísindalig nøvn.

1 Bókígða (*Fringilla coelebs*) er eitt av nøvnunum, ið stavar frá Fuglum í Norðurhøvum. Á donskum nevnist hesin fuglur „bogfinke“. Navnið ígða stavar úr Brynhildar tátti.

Yvirlit yvir Føroya fuglar og Ferðafuglur

Eftir Fuglabókina eftir Mikkjal á Ryggi gingu nógv ár, áðrenn nøkur fuglafrøðilig bók kom aftur. Í 1984 góvu Dorete Bloch og Søren Sørensen út *Yvirlit yvir Føroya fuglar* og í 1988 bóklingin *Ferðafuglur*. Tann fyrra er eitt yvirlit (checklist) við sløkum 300 føroyskum fuglanøvnum, har ein stutt viðmerking er til hvønn fuglin, og tann seinna hevur umframt frágreiðingar um ferðafugl ein lista við 38 nøvnunum. Í innganginum til *Yvirlit yvir Føroya fuglar* stendur: „Viðvíkjandi teimum føroysku nøvnunum, so eru tey flestu frá Nielsi á Botni og einstøk eru frá Mikkjal D. á Ryggi (1935-42 og 1951)“ (Bloch og Sørensen 1984: 8).

Fuglar í Norðurhøvum

Tann mest týðandi fuglafrøðiliga bókin kom tó í 1990, tá ið hesir somu høvundar góvu út bókina *Fuglar í Norðurhøvum*. Hon er upprunaliga skrivað á donskum, og týtt til føroyskt hava Theodor Hansen og Svenning Tausen. Tilsamans verður greitt frá 466 fuglasløgum í bókini, so til hesa bók er økt um navnatilfeingið við 337 nýggjum fuglanøvnum. Hetta er eitt stórarbeiði, og við hesum verki hevur eydnast at finna eini rúgvu av fuglum føroysk heiti. Hetta eru fuglar, sum eiga ella eru funnin í Norðurhøvum, og økið, sum bókin viðger, er Ísland, Føroyar, Hetland, Orknoyggjar og Ytru Suðuroyggjar. Her er at nevna, at fuglarnir í Fuglum í Norðurhøvum eru skipaðir í 42 ættir (*familia*), ið allar hava føroysk nøvn, t.d. *lómar*, *gjörir*, *skrápar*, *drunnhvítar* o.s.fr.

Av teirri orsök, at móðurmálið hjá høvundunum ikki var føroyskt, høvdu teir onnur fólk at hjálpa sær at evna nøvnini til ella finna fram eldri nøvn. Í formælinum verður greitt frá, hvussu farið varð fram í hesum arbeiði. Leitað varð eitt nú í ymsum gomlum heimildum; m.a. varð eitt navn funnið í Brynhildar tátti:

„Stórt tak var at fáa øllum 466 fuglum, sum høvdu tað ikki frammanundan, føroyskt navn. Úr Sjúrdar kvæði er navnið ígða komið, úr ørindinum í Brynhildar tátti:

Tað søgdu honum ígðurnar
uppi sitja í lund:
væn er Brynhild Buðladóttir,
hon væntar á tín fund

Leitað hevur verið í øllum skrivaðum tilfari eftir nøvnunum, hjá J.C. Svabo í „Indberetninger fra en Rejse i Færøe 1781-82“, „Fuglabókini“ hjá Mikkjal á Ryggi. „The Faroese Bird Names“ hjá W.E. Lockwood, í „Yvirliti yvir Føroya fuglar“ hjá Dorete Bloch og Søren

2 3

Sørensen. Nógvir fuglar eru ikki nevndir at navni í hesum verkum. Øll tey vantandi nøvnini eru gjørd, summi tey gomlu eru broytt.

Teir, Niels á Botni, sáli, Christer Alstrøm og Aksel Poulsen eru høvuðsupphavsmenn til flestu av nýggju fuglanøvnunum, sum nýtt verða í bókini. Bergur Olsen hevur verið góður í ráðum. Føroyska málnevndin við Jóhan Hendriki W. Poulsen hevur viðgjørt øll nøvnini.“

(Sørensen og Bloch 1990: 6).

Dømi um fuglanøvn, ið eru evnað til í sambandi við bókina Fuglar í Norðurhøvum, eru *leyvljómar*, *mintdimmur stelkur*, *morþokutur trøstur*, *morljómari*, *náttkjarra*, *nev-fatti*, *nevstuttur snípustelkur*¹, *norðljómari*, *notuljómar* og *tjarnarsmetta*. Og sum nevnt í formælinum er orðið ígða, ið kemur fyri í Brynhildar tatti, tikið í nýtslu. Tað er heitið á ættini Fringillidae, ið er ætt av útlenskum smáfuglum; men tó eru fuglarnir av ymsum slektum (*genus*). Í samansetingum finna vit orðið í hesum nøvnum á slögum: *barrígða*, *bókígða*, *fagurígða*, *fjallígða*, *grónígða*, *línígða*, *prýðisígða* og *roðaígða*.

Summi nøvn, sum vóru at finna í Fuglabókini eftir Mikkjál á Ryggi, eru her broytt. Eitt nú er at nevna *sjógrælingur*, ið nevntist *grágrælingur* í Fuglum í Norðurhøvum. Somuleiðis er við *grágrælingur*, ið nú nevntist íslandsgrælingur. Ein orsök kann vera, at hesi heiti hava verið staðbundin, og tey, ið hava stuðlað við at seta nøvn á í sambandi við Fuglar í Norðurhøvum, hava kent hesi heiti betur í sínum bygdarmálum.

Sjálvt um nógv orka er lögð í at finna øllum fuglunum føroysk nøvn, hava høvundarnir ikki lagt dent á at fylgja taksonomisku reglunum við einum navni fyri slekt og einum fyri slag í sambandi við navngávuna, t.e. tvínevnskipan Linnés, heldur ikki í samansettum sniði. Tískil hava slektirnar í fleiri førum einki føroyskt heiti. Umfram

¹ Navnið *stelkur* var til frammanundan í Fuglabókini (Ryggi 1951).

² Varð nevnd bókfinna í Fuglabókini (Ryggi 1951)

navnið *gráspurvur* (*Passer domesticus*) hava fleiri aðrir fuglar *-spurvur* sum seinna lið í navninum, t.d. *heiðaspurvur* (*Ammodramus sandwichensis*) og *reyðríputur spurvur* (*Zonotrichia iliaca*), sjálvt um latínska navnið á slektini ikki er tað sama, t.e. fuglarnir hoyra sostatt ikki til somu slekt, tó hoyra teir til somu ætt.

Harumframt kann verða nevnt, at allir fuglarnir í slektini Anthus hava navnaliðin *-títlingur* sum part í navninum, t.d. *ongtítlingur* (*Anthus campestris*) og *viðartítlingur* (*Anthus trivialis*). So í hesum forinum er skipanin heilt gjøgnumførd. Av røttum skuldi slektin tískil itíð *títlingar* ella *títlingaslektin*, og sløgin *ongtítlingur*, *viðartítlingur* o.s.fr. Men so er ikki, tí navnið *títlingur* er nú broytt til at vera navn á einum slagi – tað, ið áður æt *summargrátítlingur* (*Anthus pratensis*). Henda navnabroyting hevur við sær, at tann annars væl navngivna títlingaslektin er ógreið, og niðurstøðan má vera, at slektin Anthus ikki hevur nakað føroyskt navn. Øll nøvnini mugu tískil síggjast sum einstøk sløg, og navnaparturin *-títlingur* merkir sostatt ikki, at slag-ið hoyrir til eina slekt, ið ber navnið *títlingar*. Her hava tey, ið hava havt frøðiliga ábyrgdina av bókarverkinum, ikki lagt seg eftir at nøvnini skulu endurspeglja taksonomiina. Ein orsök kann vera tann, at siðvenjan at evna føroysk fuglanøvn til í samsvari við taksonomisku skipanina ongantíð er komin í lag í fuglafrøðini.

Í Fuglabókini (1951) hevur Mikkjál á Ryggi nýtt tey føroysku nøvnini, ið vóru kend millum manna, og hann hevur ikki sett tey inn í eina taksonomiska skipan, tó skipar hann fuglarnar í deildir (*ordo*)³. Í tí arbeiðinum, ið seinni hevur verið gjørt, hevur hetta heldur ikki verið gjørt. Síðan er hildið fram á sama hátt. Tað er rættiliga nýtt at seta fólkslig nøvn inn í taksonomiskar skipanir, og sjálvt um nógv nýggj nøvn eru vordin evnað til, so tað skuldi borið til at fingið tey at hóska inn í skipanini, er kortini hildið fram eftir gamla lestinum. Ein orsök kann eisini vera, at tað at skipa nøvnini á heimamálinum taksonomiskt ikki verður

³ Nú nýta lívfrøðingar vanliga orðið *hópur* um *ordo*. Hetta orð nýtti R. Rasmussen, tá ið hann føroyskaði frøðinevnalistan eftir Linné til *Plantuleruna* (1910).

mett at vera so týðandi fyri vísindini. Tað eru latínsku frøðheitini, ið verða mett at hava størstan týðning.

Fuglanøvn

Sum nevnt fylgja fuglanøvnini ikki tvínevnskipanini. Tað sæst við tað, at føroyska heitið er bara eitt orð í staðin fyri tvey orð, har ið tað fyrra sigur frá slagnum og seinni orðið sigur frá slektini; tað kann eisini vera ein orðliður, ið sigur frá slagnum. Her kunnu vit bera saman við eitt blómnavn sum t.d. *mýrisólja* (*Caltha palustris*). Her sipar orðið *mýri-* til slagið, og *sólja* sipar til slektina. Annað dømi er *vanligur berjalyngur* (*Empetrum nigrum*). Her sigur *vanligur* frá slagnum, og *berjalyngur* sigur frá navninum á slektini. – Hóast summi fuglanøvn hava tvey nøvn ella samansett heiti, er tað ikki soleiðis, at fyrra navnið sipar til slagið og seinna til slektina.

Niðanfyrir eru nøkur dømi um fuglanøvn. Tey flestu av hesum fuglanøvnunum eru fólkslig nøvn, t.e. arvorð í málinum, ið eisini verða nýtt í frøðiligari merking, t.d. *ravnur*, *kráka*, *tjaldursgrælingur*, *fjallmurra*.

Er neyðugt at evna nøvn til, verður vanliga leitað aftur til týðningin hjá latínska frøðheitinum fyri slagið ella verður funnið eitt orð, ið sipar til ávís eyðkenni við hesum fuglaslagnum. Her kann t.d. verða nevnt heitið *reyðspógvi*, har navnið sipar til litin á fuglinum.

Nøkur dømi um, hvat latínska frøðheitið á slagnum, t.e. seinna orðinum, merkir:

- **fjallmurra** (*Calidris alpina*) (lat. *alpinus* 'alpu-, fjalla')
- **grátítlingur** (*Anthus petrosus*) (avl. av gr. *petros* 'steinur')
- **kráka** (*Corvus corone*) (lat. *corone* 'kransur')
- **ravnur** (*Corvus corax*) (lat. *corax* 'ravnur'; uppr. 'ein, ið gorrar')
- **reyðspógvi** (*Limosa limosa*) (lat. *limosus* 'runutur, evjutur')
- **tjaldursgrælingur** (*Arenaria interpres*) (lat. *interpres* 'millumgongumaður; tulkur')

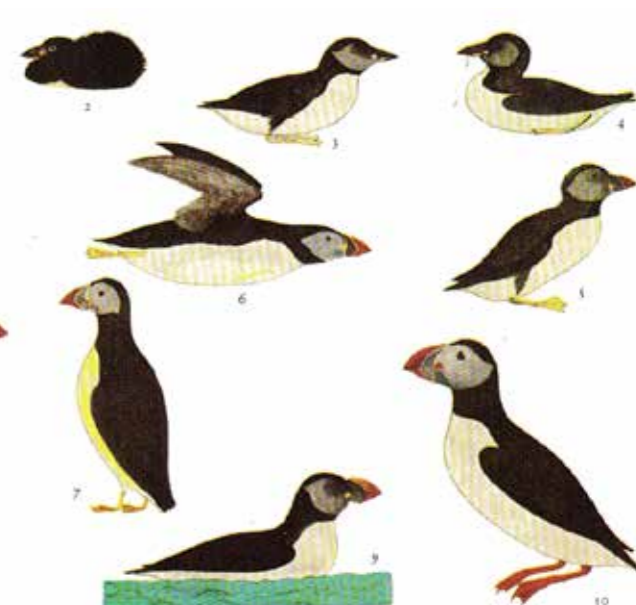
At taka samanum

Helst hevði tað verið heppið og gjørt tað greiðari, um fuglanøvnini vórðu sett inn í eina taksonomiska skipan, so at seinni orðliðirnar hjá fuglum í somu slekt eru teir somu fyri alla slektina. Tað ber til at byggja á tað sera stóra arbeiði, ið higartil er gjørt, og laga tað til. – At hetta ikki er so, ørkymlar útlenskar fuglafrøðingar, ið eru vanir við, at seinni liður altíð vísir til slektina. Eisini kunnu einstøk av fólksligu nøvnunum sum t.d. *havgás* (*Gavia immer*), ið er fuglur av lómaslag, ørkymlað, tí seinni liður er *-gás*. Men

Mynd: Fuglabókin, Mikkjál á Ryggi

4

tá ið slík nøvn er um at røða, ið eisini fuglafrøðiliga mugu vera gjøgnumskygd, má støða takast til, hvør yvirskipaði leisturin skal vera.

Heimildir

- Rasmussen, R. 1910. *Plantulera*. Tórshavn.
 Ryggi, M. á. 1951. *Fuglabókin: Dýralera II*. Tórshavn.
 Sørensen, S. og Bloch, D. 1990. *Fuglar í Norðurhøvum*. Tórshavn.
 Fuglar í Føroyum:
<http://www.faroenature.net/fuglar.html>.

Heimildarfólk

Janus Hansen
 Jens-Kjeld Jensen

V

² Tjaldursgrælingur (*Arenaria interpres*) er gamalt navn, og tað nýttir Mikkjál á Ryggi í Fuglabókini. Eisini hevur hann nøvnini grágrælingur og sjógrælingur. Hann evnar tó til navnið sandgrælingur (*Calidris alba*), men hann hoyrir til eina aðra slekt. Í Fuglum í Norðurhøvum eru fleiri nøvn evnað til við -grælingi sum parti í navninum, men tað er ymist, hvørja slekt fuglarnir hoyra til, tó hoyra allir fuglarnir til ættina *grælingar* (Scolopaciidae). – Navnið *grælingur*, ið er gamalt navn, sipar helst merkingarlaga til litin á fuglinum. Á myndini tjaldursgrælingar í summarbúna. (Mynd: Jens-Kjeld Jensen)

³ Fjallmurra (*Calidris alpina*). Hóast heitið fjallmurra ikki er evnað til, men er gamalt í málinum, so er samband ímillum føroyska heitið og latínska heitið, tí *alpinus* merkir 'alpu-' ella 'fjalla'.

⁴ Lundar. 1. egg – 2. fyra dagar gomul pisa – 3. fyra vikur gomul – 4. fyra mánaðir gomul – 5. veturgamal lundi – 6. tveir vetrar gamal – 7. triggjar vetrar gamal – 8. gamal lundi, á sumri – 9. „Høga nevnið“, t.e. lundi á vetri – 10. Grønlandslundi.